

TANULMÁNYOK

Pál János

Paradigmaváltó kisebbségi sors – 3.

Az Unitárius Egyház gazdaság szervező stratégiái és tevékenysége
1920 és 1940 között

Konkrét gazdaság szervező eredmények: Gazdasági Iskola, Női tanfolyam,
Tejfeldolgozó telep

a) Gazdasági Iskola

Egy mezőgazdasági jellegű iskola felállításának ötlete nem volt előzmény nélküli unitárius berkekben. Az egyház gazdasági életében állami beavatkozásra történő változások már ekkor alternatív megoldások, tervezetek kidolgozására ösztönözték Kolozsvárt. Az 1921-es földkisajátítások és iskolai államsegélyek megvonása az unitárius felekezeti oktatás jövőjét teljesen esetlegessé tették. Elekes Dénes székelykeresztúri főgimnáziumi felügyelő gondnok ennek kiküszöbölését kísérelte meg, amikor a nagybúni Berde Mózes-féle alapítványi birtok kisajátítását egy földműves iskola felállításával törekedett kivédeni és biztosítani a székelykeresztúri főgimnázium anyagi ellátásának alapjait is. Elekes ötletét Kolozsvár és a Székely Földműves Szövetség is felkarolta. Tervei szerint a székelykeresztúri gimnázium épületeiben, a főgimnáziumi tanárok bevonásával, zajlott volna az elméleti oktatás, a gyakorlati képzés helyszínét pedig a nagybúni birtok szolgáltatta volna.¹ Az egyházvezetés és helyi gazdatársadalom által is támogatott elgondolás azonban a birtok teljes kisajátításával tárgytalanná vált.

1930-ban a gazdasági önállósodás útjára lépő és saját erőforrásaira támaszkodni törekvő, döntően agrárjellegű kisebbségi magyar társadalom számára nél-

¹ UE 1921/4–5. 32–33.

különbözhetetlen szükségletté vált egy mezőgazdasági profilú iskola létrehozása. Nemzetgazdasági, társadalmi-szociális jelentőségének felismerését jelzi, hogy a gazdasági világválság közepén Kolozsvár – saját erőforrások hiányában – magyarországi pénzforrások bevonásával látott hozzá az iskola felállításához.² Ez a felismerés és az egyház oktatáspolitikájának prioritása igen expliciten jutottak kifejezésre Mikó Lőrinc egyházi titkárnak a szervezkedés szakaszában Szentmártoni Kálmán főgimnáziumi tanárhoz intézett támogatást kérő leveléből: „[...] mert én az iskolát olyan fontosnak tartom, hogy még akkor is fenn kell tartanunk, ha mindkét főgimnáziumunk felső tagozatát le kellene építenünk.”³

Az iskola szerepével kapcsolatban elhangzott kijelentések egyébként markánsan körvonalazzák létrehozásának szervesen egymásba kapcsolódó motivációit, okozati összefüggéseit.

Az egyház iskolához fűzött távlati léptékű tervét Mikó a következőkben határozta meg: „Bizalommal gondolunk a Romániában most egyetlen magyar nyelvű gazdasági iskolánk úttörő munkájának arra az eredményére is, hogy csapásokkal sújtott, soraiban megritkult középosztályunk meggyöngyült erejét a hasznos ismertekben s ennek következtében anyagi jólétben gyarapodó kisbirtokos híveink fogják pótolni és lesznek egyházunk fenntartó oszlopai.”⁴ Vagyis az egyház egzisztenciájának alapjait a megváltozott gazdasági erőviszonyok, strukturák következtében meggyöngyült középosztály helyett a gazdaságilag megerősödött kisbirtokos rétegre kívánta áthelyezni.

Az egyházi kereteket túllépő nemzeti dimenzióra többen és eltérő összefüggésben mutattak rá. Schöppner Sámuelnek a gazdasági iskola szerepéről írott gondolatai tágabb keretekben, de a Mikóéval azonos alapkonceptiót tartalmaznak: az erdélyi magyar kisebbségi társadalom bázisát a gazdaosztálynak kell képeznie, ezért annak megerősítése, talpra állítása nélkülözhetetlen szükséglet.⁵

Harmadsorban az iskolára a megváltozott elhelyezkedési és foglalkozásbeli munkaviszonyok, gazdasági nehézségek kivédésének és megoldásának a feladata is ráhárult. Erdélyi magyar viszonylatban első intézménye és láncszeme volt annak az elgondolásnak, amely a hivatalnoki, szabadfoglalkozású pályákról kizso-

² Uo. Gi. (Gazdasági iskola. Levelezések.) 6. Mikó Lőrincz 1931. július 29-én Nagy Endréhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 1-jén Szent-Iványi Józsefhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 7-én Szent-Iványi Józsefhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 20-án Nagy Endréhez írott levele.

³ Uo. Gi. 6. Mikó Lőrincz 1931. szeptember 21-én Szentmártoni Kálmán főgimnáziumi tanárhoz intézett levele.

⁴ Unitárius Közlöny 1932/5. 74.

⁵ Uo. 197.

rult magyarság jövőjét és megmaradását a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági ágazatokban való elhelyezkedésben, valamint a falusi társadalom nevelés általi felemelésében látta.⁶

A nemzeti birtokszerkezet megőrzésének és a gazdasági válság negatív hatásai kivédésének kettős gondolatával találkozunk Elekes Dénesnek az iskola szerepéről értekező évváró beszédében: „Kedves fiaink, ennek az intézetnek, melyben eljöttetek, célja az, hogy az általános műveltség emelése mellett saját vagy gondjaitokra bízott birtok okszerű kezelésére tanítson, és így módot nyújtson arra, hogy aránylag rövid idő alatt általános műveltséggel bíró és szakképzett gazdákká nevelkedjete. Célkitűzése intézetünknek az is, hogy a gazdák gyermekeikbe a föld szeretetét megerősítse és ezzel megtartsa a földet a *történelmi hivatású kisgazda-társadalom kezében* (kiemelés P. J.). Ezt pedig olyanképpen próbálja keresztülvinni, hogy megtanítt titeket a mostani viszonyoknak megfelelő ésszerű gazdálkodásra.”⁷ Ugyanő az 1937. július 19-én Gagyban ülésező székely-

⁶ UEGyLt. Gi. E. (Gazdasági Iskola. Propaganda, újságcikkek, képek, ünnepek, kiállítás) 9/643/1933. „[...] a jelenlegi nehéz kisebbségi és gazdasági helyzetünkben véleményünk szerint ifjúságunk inkább a gyakorlati pályákon, mint a diplomás pályákon remélhet az életben elhelyezkedést. A háború előtt a helyzetünk egészen más volt; de most bizony aggódnunk kell gyermekeink jövője miatt. Ezért létesítettük a gazdasági iskolánkat, hogy népünk megélhetését, s lehetőleg vagyoni gyarapodását elősegíthessük, s ennek keretében a nyáron nők részére is rendezünk tanfolyamot [...]”

⁷ Uo. Gi. D. 76/1753/1936 „Megtaníttja, miképpen kell jobbat és többet termelni, azt feldolgozni és értékesíteni, hogy a gazdálkodás jövedelmező, a gazda pedig teherbíróbb legyen. Annak az oka, hogy utóbbi években a gazdák annyira eladósodtak és sok esetben anyagilag teljesen tönkrementek, a kis ősi birtok kicsúszott lábuk alól, egyebek között abban is keresendő, hogy az illetőnek nem volt kellő tudása, ítélőképessége a helyzet elbírálásához, és gazdálkodásával nem tudott a változó viszonyokhoz alkalmazkodni. Pedig a kis birtok, mely elődeiteket eltartotta, feltétlenül megőrizendő és az utátoak következő nemzedéknek éppen, ha lehet, megnövelve adandó át. Az ősi birtok és hajlék megtartása, legyen az kicsi és egyszerű, vagy nagy és pompás, mai kornak egyik legnagyobb feladata. Megtartani pedig csak tudás, szorgalom és küzdelmes munka után lehet. Az élet küzdelem és elbuknak mindazok, kik nincsenek eléggé felkészülve a küzdelemre. A gazdának különösen nehéz sorsa van e küzdelemben. Ő elsősorban a természettel áll szemben, melynek megnyilvánuló és rejtett erőit csak a tudás és a kemény munka által állíthatja szolgálatba. [...] Sajnos a háborút követő években észlelhető volt az a jelenség, hogy a falusi gazdák fiai a városba özönlöttek. Csábította őket a könnyű megélhetés reménye, a város fénye és csomája. Lenézték, szegyenlették elődeik foglalkozását és igyekeztek eddigi életútjuk minden nyomát, külső jelét, a népies viseletet magukról eltávolítani. Mindennek sok csalódás, anyagi romlás és züllés lett a következménye. A gazdálkodás létünk alapszükségleteit teremti elő, életünk fenntartásához szükséges nyers anyagot varázsolja elő a természetből munka által. Annak bőséges vagy szűkös voltától függ a tudomány, a művészet és az egész emberi kultúra fejlődése. És mégis azt látjuk, hogy az emberiségre nézve oly fontos fog-

keresztúri egyházköri közgyűléshez intézett beadványában így összegezte az iskolával kapcsolatos jövőképét: „Lelki szemeim előtt az általános gazdasági ismeretekkel bíró, a kertészeti ismeretekkel felszerelt és szövetkezés, valamint modern állattenyésztés ismeretei iránt lelkesülő ifjú székely gazda gárda lebeg, amely fel van vértézve az élet minden szükséges fegyverével, hogy megtarthassa ősi rögét, hitét és magyarságát.”⁸

Összegezve: az iskola egyszerre szolgált *egyházi, gazdasági és nemzeti* érdekeket, célokat megálmodói számára. Megalakulása az egyház sikeres intézmény-építő, átszervező munkája eredményeként jöhetett létre, amely nemcsak erkölcsi, társadalmi megbecsülést, hanem közvetetten gazdasági és egyházépítő lehetőségeket, előnyöket is biztosított számára.

b) Székelykeresztúri tejfeldolgozó üzem

A gazdasági iskola az egyház társadalmi súlyának és hírnevének gyarapításával egyetemben hatékony érdekérvényesítő eszköznek bizonyult Kolozsvár kezében. Marosvásárhely után 1936-ban egy második tejgyár létesítésének a kérdése is felvetődött. Az eredeti elképzelés szerint az üzem felállításának helyszíne Székelykeresztúr lett volna.⁹ A terv megvalósításai szakaszában azonban erőteljes propaganda-tevékenység indult meg Székelyudvarhely mellett is. Az ügyet „unitárius részről” Elekes Dénes egykori GHSz igazgatósági tag karolta fel, aki fokozott és hatékony lobby-tevékenységet fejtett ki Székelykeresztúr mellett. Különböző, a regionális elit egy részét is magában foglaló egyházi fórumokon keresztül igyekezett nyomást gyakorolni annak döntéshozó szerveire. Tervét nemcsak a régióban erős legitimitással rendelkező székelykeresztúri egyházköri közgyűlés karolta fel és terjesztette az EKT felé, hanem a gazdasági iskola és főgimnázium igazgatósága is.¹⁰

lalkozási ágat még mindig nem úzik oly szakértelemmel, oly tudományos alapon, mint annak múltja és jelene megkívánná. Ha figyeljük a kis gazda gazdálkodását, minden ágában felismerjük a gazdasági szakismeretek hiányát. Mielőtt az iparos mester lesz, inasnak majd segédnek kell lennie, vizsgáznia kell, és csak azután kap iparos engedélyt. A szellemi munkás csak iskolái elvégzése után nyer képesítést. De hogyan áll a ksigazda kiképzése? Csak elemi iskola elvégzését teszik számára kötelezővé, ami nem adja meg a mesterséghez szükséges kiképzést, nem nyújt korszerű gazdasági kultúrát. Ezen elemi alap nélkül pedig a ksigazda nem tud szaklapokból, könyvekből sem tanulni, még ha azokat elolvassa is.”

⁸ Uo. Gi. P. (Gazdasági Iskola. Tejfeldolgozó telep) 4/1335/1937.

⁹ Uo. Gi. P. 1/1717/1936.

¹⁰ Uo. Gi. P. 1/ad 1714/1936.

Elekes elképzeléseit 1934. július 19-én ismertette először az EKT-val. A tejfeldolgozó telep létesítése szerinte egyszerre szolgálta volna a székelység, az iskola és az egyház érdekeit.¹¹ Nemcsak a megélhetési forrást biztosítaná, hanem az iskola fejlődését is elősegítené a vajmesteri képzés bevezetésével.¹² A beruházásból származó előnyök tükrében javasolta, hogy a gazdasági iskola telkéből 1400–1500 ölnyi területet díjmentesen bocsássonak a létesítendő tejfeldolgozó telep rendelkezésére.¹³ Későbbi, az EKT-hoz, GHSz-hez és körüli közgyűléshez intézett beadványai¹⁴ tartalmilag megegyeztek a gazdasági iskola és a főgimnázium álláspontjával, vagyis, hogy a telep létesítésével „Keresztúr erősebb termelő és kultúrközponttá válnék és nagyobb pénzforgalom emelkedésével székely népünknek több megélhetési forrása akadna [...] a gazdasági iskola növendékei különleges képesítést nyerhetnek, ezzel a tejfeldolgozó üzemek részére szakképzett vajmesterek fognak rendelkezésre állni, [...] a nyári női tanfolyamnak növendékei is szélesebb körű képesítéssel lehetne ellátni.”¹⁵

Az iskola, a felajánlott telek és az erős érdekérvényesítő tevékenység együttesen olyan alkupozíciót és érvelési legitimitást biztosított az Egyház számára, mely végül a Székelykeresztúr melletti döntést tette lehetővé. A GHSz 1937. szeptember 21-én EKT-hoz intézett értesítéséből egyértelműen kihámozható, hogy döntésében az előnyös ajánlat és erőteljes egyházi lobbyszó mellett a meglévő infrastruktúra is jelentős súllyal esett latba.¹⁶

Az iskola tehát egyszerre érvényesített regionális közérdeket és egyetemes egyházi érdeket. A tejfeldolgozó üzem, a mezőgazdasági szakoktatás továbbfejlesztésével párhuzamosan pedig, lehetőséget teremtett a hívek és közvetetten általuk az egyházközségek anyagi bázisának megszilárdítására. Létrejöttének sajátos körülményeiből adódóan az EKT egyházközségeitől a termelésbe való

¹¹ Uo. Gi. P. 7/ad 1486/1937. Elekes 1937. augusztus 25-én EKT-hoz intézett levele. „A tej modern feldolgozásának ismerete, annak előnye, a szövetkezés gyakorlati előnyének ismerete gazda ifjainknál egy egész új világot fog teremteni, aminek előnyei ki sem számíthatók. Vármegyénk sivár földterülete az állattenyésztésre kényszerít s ebben a tejtermelés adja a mindennapi szerény jövedelmet. Ennek fokozása megerősödést s a megerősödés önbizalma hitünknek és fajunknak erősebb védelmét jelenti. Ezért pedig minden áldozat meghozandó. [...] Ma, amikor minden intellektuel pályáról le vagyunk szorítva, kettős figyelemmel kell meglássunk és felkarolnunk minden életlehetőséget, ami erősít és jövőt ígér.”

¹² Uo. Gi. P. 1/1214/1934.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. Gi. P. 1/1714/1936.; Uo. Gi. P. 4/1335/1937.

¹⁵ Uo. Gi. P. 1/1714/1936.

¹⁶ Uo. Gi. P. 7/1737/1937.

erkölcsi alapú bekapcsolódását is megkövetelhetette. 1938. november 11-én ennek megfelelően köriratban rendelte el, hogy az egyházközségek tejtermelésüket a székelykeresztúri tejfeldolgozó üzembe irányítsák.¹⁷

c) Női gazdasági és háztartási tanfolyam

1931-ben a gazdasági iskola vezetőségének szintjén egy női háztartási és gazdasági tanfolyam beindításának az ötlete is felvetődött. Az igény azonban nemcsak az egyházon belül, hanem a magyar társadalom részéről is megfogalmazódott. Ennek következményeként az igazgatóság és a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának (RMKNKT) vezetősége, valamint Kovács Dezsőné (vezetőbizottsági és nagy-intézőbizottsági tag) között több ízben is tárgyalásokra került sor a kivitelezést illetően.

A végső lökést végül a homoródkarácsonyfalvi ifjúsági konferencia (1932. június 13–14.) szolgáltatta, melynek női résztvevői is kérvényezték a tanfolyam megindítását. A konferencián előadói minőségben részt vevő Nagy Endre 1932. augusztus 27-én támogatóan továbbította az EKT felé a konferencián megfogalmazott igényt. Tudósított arról, hogy rendelkezésre állnak az induláshoz szükséges eszközök, és javasolta, hogy a Főtanács vegye fel az RMKNKT-val a kapcsolatot, képezzen ki 2–3 tanítónőt, hogy bekapcsolódhassanak a női képzésbe, és vándortanfolyamokat tarthassanak a magyarlakta településeken.¹⁸ A nagy ügyet támogató ténykedésének háttérében egyébként a romániai magyarság gazdasági, foglalkozásbeli orientációról vallott azon nézete állott, mely szerint a hivatalnoki pályák helyett a gyakorlati foglalkozás felé kell orientálódni.¹⁹

Forrásaink tanúsága szerint Kolozsvár is támogatta a tanfolyam ötletét, és viszonylag rövid időn belül, ellenvetések nélkül, 1933-ban, az RMKNKT-val folytatott többszöri tárgyalás után, beleegyezését adta a tanfolyam megszervezésére. A gazdasági iskola igazgatóságát erről értesítő levél költségvetésről szóló része pedig arra enged következtetni, hogy az anyagi kiadások fedezetét ebben az esetben is magyarországi források biztosították.²⁰

A női háztartási és gazdasági tanfolyam célkitűzését a háztartási és gazdasági ismeretek elsajátításában jelölték meg, mellyel a „[...] családok jövedelmét és

¹⁷ Uo. Gi. P. 9/2316/1938.

¹⁸ Uo. Gi. J. (Gazdasági iskola. Női tanfolyam) 1/1449/1932.

¹⁹ Uo. „[...] a gazdasági válság lesöpörte leányainkat – szerintem hála Isten a hivatalnoki pályáról – így a magyar társadalom kötelessége új, helyesebb utakat mutatni megélhetésükre és a nőt, mint gazdasági tudással felfegyverzett munkatársat odaállítani a küzdelemben a férj mellé.”

²⁰ Uo. Gi. J 2/622/1933.

megélhetési lehetőségeit fokozni tudják.”²¹ A képzés programja ugyanakkor arra mutat, hogy az nemcsak a szakismeretek, hanem a magyar történelmi, irodalmi és művelődési alapismeretek elsajátításának lehetőségét is biztosította.²²

Az „áttételes nevelés” és a lelkészek szociális helyzetét könnyítő funkció is alkotórészét képezte a tanfolyamnak, sőt az indulás időszakában utóbbi döntő súllyal esett latba.²³ A gazdasági világválsággal az anyagi, egzisztenciális túréshatár szintjére süllyedő egyházi alkalmazottak helyzetét családjaik nőtagjainak bevonásával és ingyenes ellátásával kívánták enyhíteni.²⁴ 1934-ben az EKT köriratban értesítette erről az érintetteket, feltételül kötve ki, hogy csak azok részesülhetnek teljesen ingyenes ellátásban, akik vállalják, hogy a tanfolyamon tanultakat egyházközségeik nőszövetségeiben továbbadják, és a gazdasági iskola és nép közti kapcsolatot erősítik.²⁵

Az egyház stratégiája azonban, hogy elsősorban alkalmazottai női családtagjain keresztül népszerűsítse és terjessze a gazdasági és háztartási ismereteket egyházközségeiben, csak részben járt sikerrel. 1934 szeptemberében a tanfolyam mérlegét megvonó jelentésében Nagy Endre meglehetősen kritikusan fogalmazott az irányelv eredményét illetően: „Az egyházi főhatóságnak a nemes intenciója, hogy az egyházi alkalmazottak családtagjai itt kiképezve odahaza hirdetői legyenek az itt elsajátítottaknak – szerény véleményem szerint – teljesen hiábavalónak bizonyult a legtöbb esetben, mert éppen az ideküldöttek közül került ki aránylag sok olyan nő, akik már itt sem mutatták azt az érdeklődést, mely erre garanciát adna.”²⁶ 1935-ben az EKT még kitarított fenti elképzelése mellett,²⁷ a jelek szerint azonban később lemondott ezen álláspontjáról.

A központ, valamint a kolozsvári és tagozati nőszövetségek fokozott propagandamunkájának köszönhetően a tanfolyam óriási népszerűségnek örvendett: 1933-ban a beiratkozás felső határát 40-ben határozták meg, a hatalmas igény

²¹ Uo. Gi. J. 5/918/1933.

²² Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

²³ Uo. Gi. J. 6/968/1933. „A tanfolyam létesítésekor mindenekelőtt azt tartottuk szem előtt, hogy lelkészeink és felekezeti tanítóink nehéz megélhetésén könnyítsünk, s ezért mind a jelentkezések, mind az ellátási kedvezmények kiosztásánál első sorban kívánjuk részesíteni az unitárius lelkészek és felekezeti tanítók női családtagjait. Ők azután az intenzívebb gazdálkodás propagálói lehetnek a hívek körében. Emellett azonban számítunk a falusi földműves családok nőtagjainak részvételére is.”

²⁴ Uo. Gi. J. 28/1038/1934.

²⁵ Uo. Gi. J. 28/1038/1934.

²⁶ Uo. Gi. J. 37/1459/1934.

²⁷ Uo. Gi. J. 40/835/1935.

miatt azonban végül 60 hallgatót vettek fel.²⁸ 1934-ben, hasonló okokból, ismét átlépték a beiratkozási küszöböt, de az eredményesebb és hatékonyabb oktatói munka érdekében a hallgatói számot 1935-re már szigorúan 40-ben maximalizálták.²⁹

A tanfolyam nemcsak a beiratkozottak számára biztosított képzési lehetőséget. Az elméleti és gyakorlati előadásokon az érdeklődők is részt vehettek. Nagy Endre beszámolója szerint különösen a főzési és konzerválási bemutatók bizonyultak sikeresnek: „[...] ma már alig van olyan számottevő intelligens asszony Keresztúron, aki többször el ne jött volna megnézni, hogy mi folyik a konyhában.”³⁰

A fejlesztést elméleti és infrastrukturális szinten is fontosnak tartották. A tanfolyam után megmaradó pénzkeretet eszközvásárlásra fordították vissza,³¹ az egyház költségein, Kecskeméten kiképzett Gyarmaty Piroska tanárt³² pedig a megyesi gazdasági és háztartási leányiskolához delegálták tapasztalatszerzés céljából.³³ 1936. március 18-án az EKT, a további fejlesztésekre való tekintettel, tervezetjavaslatot kért a gazdasági iskola igazgatóságától a szükségletek, körülmények, anyagi lehetőségek figyelembevételének alapján.³⁴

A gazdasági és háztartási képzés fontossága, beindulása utáni harmadik évben, a környék falvainak lakosságában is tudatosult. 1936-ban Nagy Endre arról jelentett, hogy a falusi gazdaleányok az előző évekhez viszonyítva nagyobb számban vettek részt a tanfolyamon.³⁵

A tanfolyam fontossága tudatosult az állami hatóságok szemében is. 1936-tól kezdődően állandó problémát jelentett az engedélyek beszerzése, a vándortanfolyamok megszervezése. A háttérben, véleményünk szerint, az a felismerés állt, melyről Lőrinczi István nagyajtai iskolai felügyelőgondnok püspökhöz intézett (1939. szeptember 4.) levelében a következőképpen nyilatkozott: „[...] úgy látom, hogy tanfolyamaink egyházi, magyar művelődési és székely társadalmi missziót teljesítenek, és a hozzájuk fűzött reményt teljesen beváltják.”³⁶

²⁸ Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

²⁹ Uo. Gi. J. 37/1459/1934.

³⁰ Uo. Gi. J. 20/1313/1933.

³¹ Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

³² Uo. Gi. J. 11/1038/1933.

³³ Uo. Gi. J. 54/147/1936.

³⁴ Uo. Gi. J. 55/408/1936.

³⁵ Uo. Gi. J. 62/1438/1936.

³⁶ Uo. Gi. J. 86/1669/1939.

1935. május 31-én vándortanfolyam szervezésére is megbízatást kapott a gazdasági iskola igazgatósága.³⁷ A tervek szerint a tanfolyamokat a központi és vidéki nőszövetségek bevonásával szerették volna kivitelezni.³⁸ Nem tudunk azonban arról, hogy ilyen jellegű képzésekre sor került volna a tárgyalt időszakban.

Népnevelés a gazdaságszervezés szolgálatában

Az Unitárius Egyházban a népnevelés eszméje *történelmi, teológiai-erkölcsi, társadalmi-szociális és politikai-gazdasági* tényezőekben gyökerezik.

A reformáció, az anyanyelv használata, a könyvnyomtatás, az iskolaalapítás és -fejlesztés által, a műveltség szélesebb rétegekhez való eljutását tette lehetővé, azaz joggal nevezhető a népnevelés egyik mérföldkövének.³⁹ Az egyház megalakulásának pillanatától élt ezekkel az eszközökkel, fejlett iskolahálózata miatt „[...] különösen iskolaszerető felekezettként tartották számon [...]”⁴⁰ 1867-ig Erdélyben az oktatásügy, népnevelés teljesen az egyházak kezében volt. A kiegyezés után a felekezetek, így az unitáriusok is, éltek a lehetőséggel és az elemi iskolákat szerződéssel vagy pedig anélkül, elsősorban terheik csökkentésének szándékával, készségesen átengedték a magyar államnak. 1867-ig az egyház 108 elemi iskolával rendelkezett, az impériumváltáskor pedig csupán 29-cel,⁴¹ amivel népnevelői tevékenységének műveleti területét ugyan jelentősen beszűkítette, de több, évszázadokra visszatekintő hagyománya és folytonossága megmaradt. A népnevelési eszme erkölcs-teológiai alapjainak kibontására a 20. század fordulóján felbukkanó, *Az egyház és lelkész* című fejezetünkben részletesen bemutatott, összetett társadalmi-szociális kérdések tárgyalása kapcsán került sor.

Az 1867-es kiegyezés egyháztörténeti léptékekben is korszakforduló volt. Lényegében ez az a pillanat, mellyel kezdetét ve(he)tte az az erőteljes egyházépítési folyamat, amely az első világháborúig töretlenül ívelt felfelé. Az 1861-ben induló *Keresztény Magvető* kiválóan dokumentálta ezeket a folyamatokat, lehetőséget biztosítva ezáltal, hogy kitapinthatóvá váljanak annak markáns elemei,

³⁷ Uo. Gi. J. 41/892/1935.

³⁸ Uo. Gi. J. 43/1025/1935.

³⁹ Pap Mózes: *A katolicizmus és protestantizmus a népnevelés szempontjából*. KerMagv 1901, 29–31.

⁴⁰ Gaal György: *Unitárius iskolaiügy a 20. század első felében*. KerMagv 2008, 490. vö. Pap Mózes: *A katolicizmus és protestantizmus a népnevelés szempontjából*. KerMagv 1901, 29–31., 78–87., 144–151.

⁴¹ Gaal György: *Unitárius iskolaiügy a 20. század első felében*. KerMagv 2008, 490.

súlypontjai. A népneveléssel foglalkozó írások bősége, prédikációk szintjén is,⁴² jelzi, hogy a népnevelés kérdése a központi problematikák egyikét képezte.⁴³ 1872-ben már a falufejlesztő, népnevelő tanító és lelkész prototípusának megrajzolásával is találkozhatunk.⁴⁴ 1904-es lelkészbeiktató beszédében Kovács János pedig a következőkben határozta meg a lelkész feladatait: „Neked hivatásod lesz az erkölcsi és vallásos igazságok plántálása és öntözése, az igazság és szeretet országának felépítése az emberi lelkekben; az emberiségnek szellemileg leendő tökéletesítése; *a te hivatásod lesz a népművelésre áldásos hatást gyakorolni s a nép szelleméhez a közhasznú ismeretek befogadására utat nyitni* [kiemelés P. J.]; a te feladatod lesz emberi természetünk magas törekvéseit: a kötelességérzetet, erényt, szívbeli kegyességet, áldozatkészséget, emberbaráti szeretetet, erkölcsi hősiességet és szellemi dicsőséget lelkes buzgalommal ápolni [...]”⁴⁵

Az impériumváltáskor tehát az egyház jelentős népnevelői hagyományokkal és tapasztalatokkal rendelkezett. Az eszme felszínen maradását és megerősödését pedig gazdasági-szociális és nemzetpolitikai tényezők ösztönözték.

A Trianonnal bekövetkezett gazdasági átalakulások (földreform, államsegélyek elmaradása) ugyanis az egyház hívek felé való fordulásának fokozódását tette szükségessé. 1923-ban Árkosi Tamás helyesen mutatott rá arra, hogy a világháború után az egyház önellátó állapotából ellátott állapotba került, „[...] eltartóból, eltartandó lett [...]”, Kolozsvár tehát a vidék (hívek) támogatására kényszerült.⁴⁶ Ez a gondolat azt jelentette, hogy az egyház lét-problémamegoldása túllépte a szűk egyházi kereteket, és a magyar kisebbségi társadalom (hívek) színterére tevődött át. 1934-ben sokkal markánsabban fogalmazódott meg a nép felé fordulás gondolata. A népképviselési elvű egyházi alkotmányreformot sürgető *Szemlélő* pedig éppen az Árkosi által is megfogalmazott realitásra hivatkozva érvelt: „Főnt nincs már anyagi erő, alatt úgy képzeljük hogy még van, sőt sok is van és kell is legyen, mert a föld alapja mindennek, minden életnek. Akkor oda

⁴² Nagy Sándor: *Magtár alapításra serkentés*. KerMagv 1867, 171–173.; Várad Károly: *Nevelési igények*. KerMagv 1867, 142–155.; Marosi Gergely: *A nép tudomány nélkül elvész*. KerMagv 1868, 59–71.; Nagy Sándor: *A kiseddóvoda jótékonyága*. KerMagv 1868, 147–153.

⁴³ Sándor János: *Népoktatási mozgalmak Schweitzban*. KerMagv 1872, 121–128.; Kovács Antal: *Tévedésünk a népnevelés ügyében*. KerMagv 1867, 262–268.; Kovács Antal: *Népiskoláinkról*. KerMagv 1868, 211–221.

⁴⁴ Várad Károly: *Néptanítóink feladata az új idő követelményével szemben*. KerMagv 1872, 47–60.

⁴⁵ Kovács János: *Milyennek kell lenni egy igazi papnak?* KerMagv 1904, 215.

⁴⁶ UE 1923. április–május 15. 21.

kell mennünk, akkor a földhöz közel kell férköznünk, akkor meg kell értenünk még egyszer, hogy a régi úri élet csődjét éljük.”⁴⁷ Az egyházi élet alapját szerinte az egyházközségek kell alkossák, legitimitását azokra kell visszahelyezni, „[...] mert, ahol faji és egyházközségi életünket élni és megtartani lehet, ott van az erő és ott van az élet számunkra.”⁴⁸

De nemcsak gazdasági, hanem kulturális, társadalmi-népjóléti, erkölcsi és nemzeti⁴⁹ szempontok, valamint a már meglévő hagyományok is motiválták az egyház népnevelő tevékenységét. A lelkész szerepét 1926-ban megfogalmazó Kiss lényegében összegezte azt az irányvonalat és jogi legitimitást, melyet 1920 után a lelkészi kar erkölcsi imperatívusként (legalábbis diskurzus szintjén) magáévá tett: „Megállapítom tehát, hogy az *erdélyi magyar unitárius belsőembereknek első teendőjük* a törvényes alapon álló s bizonyos tekintetben nemzetközi törvények által védett egyháznak odaadó szolgálata s népünknek, mint drága fajunknak és nemzetünknek megbecsülése, értékelése, irányítása és minden lehető nemes módon *anyagi és szellemi* gyarapítása.”⁵⁰

Az egyházon belül az intézményes és hagyományos keretek közt működő népnevelés mellett létezett egy másik, Kolozsvártól független, „különutas” modell, amelyet a külföldi tanulmányútjaikról hazatérő lelkészjelöltek honosítottak meg és ültettek gyakorlatba. E nemzedéket, melynek vezéregyénisége és mentora Balázs Ferenc volt, az önkéntes, missziós lelkülettel végzett népnevelő és népszervező hivatástudat jellemezte. Legmarkánsabb ismertetőjegyük volt, hogy egyházközségeik az integrális falufejlesztés, népnevelés gyakorlatba ültetésének egyfajta kísérleti telepeként működtek: népfőiskola, fogyasztási, értékesítési szövetkezet, tejszövetkezet stb.⁵¹

A program megvalósítása részben az egyháztársadalmi szervezetekre várt (Dávid Ferenc Egylet, Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre és Dávid Ferenc Egylet Nőszövetsége). Ennek megfelelően átfogó újjászervezési munka indult meg. Az

⁴⁷ UE 1934. július–augusztus 15. 49.

⁴⁸ Uo. 48.

⁴⁹ Ferenczy Géza főgondnok szerint az egyházszeretetre és hitre nevelés mellett az egyház feladata kibővült „[...] a fajunkhoz való hűséges ragaszkodás benevelésével.” UE 1926. február 15. 13.

⁵⁰ UE 1926. január 15. 4.; Életfeladataink teljesen *nepünk közé* vezetnek, hogy az ők életében is élővalósággá tehessek unitárius magyar kulturális és művelődési eszményünket.” UE 1926. március 15. 19.

⁵¹ Lőrinczi László: *Vallok életutamról*. KerMagv 1992, 25–21., 98–112., 173–186., 261–265.; Balázs Ferenc: *i. m.* 64–76., 202–246.; Christine levele dr. Wilburhoz. Mészko, 1930. május 24. In: Vallasek Júlia (szerk.) Kolozsvár, 2002, Kriterion Könyvkiadó, „*Csillaghoz kötöttük szekerünk*” Balázs Ferenc levelei Christine Frederiksenhez. 170–176.

ifjúság például hosszas időhiátus után 1928-ban szerveződött újjá. Számos egyházközségben 1920 után alakultak meg vagy újjá az egyletek. Az egyháztársadalmi szervezetek a szigorú államhatósági akadályoztatás ellenére jelentős szociális, kulturális és nevelő munkát végeztek, és történelmük során erre az időszakra (1920–1940) tehető működésük virágkora.

A gazdasági jellegű felvilágosítás és nevelés legfontosabb láncszeme a Gazdasági Iskola volt. Tevékenysége nem korlátozódott pusztán az intézet keretei közé. Tanárai az iskola hatókörébe tartozó régióban jelentős felvilágosító munkát végeztek. Kötelező terepmunkát jelentett számukra a hallgatók nyári meglátogatása és ellenőrzése. Elsődleges célja ezeknek a falu mentalitásának megváltoztatása volt. „Kitűnő alkalmak gazdasági újítások bevezetésére [...]” – írta Nagy Endre, lehetőség „[...] rábírnai az apát arra, hogy fia újításait ne akadályozza, hanem legrosszabb esetben kisebb területre szorítsa.”⁵² A szaktanárok terepjárása másfelől a falu érdeklődő gazdaközönségének gyakorlati útmutatásokkal és tanácsokkal való ellátását is biztosította.⁵³

Az iskola és hallgatói közötti kapcsolattartás nem korlátozódott csupán a képzés időtartamára. Kolozsvár a modern gazdálkodási módszerek „exportját” falura a végzett hallgatókon keresztül szerette volna közvetíteni, ezért a tanárok és hallgatók közti folyamatos érintkezést kötelezőnek nyilvánította – közvetetten tehát az „áttételes” népnevelés útján kívánta növelni az iskola nevelői hatékonyságát.

A népszerűsítés másik formáját a településen tartott, jelentős tömegeket megmozgató (lásd 1-es számú táblázat), ingyenes előadások képezték általános gazdasági ismeretekből, gyümölcstermesztésből, méhészetből, baromfityénésztésből, szövetkezeti kérdésekből.⁵⁴ Felvilágosító munkájuk hatékonyságának fokozása érdekében a vizuális szemléltetőeszköz legmodernebb eszközét, a vetítőgépet is használták.⁵⁵

⁵² Uo. Gi. D. 31/1822/1933.

⁵³ Uo. „A falu népe összegyűl ilyen alkalmakkor és a gazdasági tanácskérdéseknek se vége se hossza.”

⁵⁴ UE 1933. január 15. 7.

⁵⁵ EUEGyLt. Gi. D. 44/851/1934.

1. táblázat: *Kimutatás a gazdasági iskola tanárai által tartott gazdasági előadásokról*

Tanév	Székely-keresztúr	Udvarhely megye	Más megye	Hallgatók száma	Előadások száma összesen
1932/1933	11	25	4	3573	40
1933/1934	9	13	18	5299	40

Forrás: EUEGyLt. Gi. D. 31/1822/1933.; Uo. Gi. D. 55/349/1935.

Az egyházközségekben tartandó előadások igénye a lelkészek irányából is megfogalmazódott. Úgy gondolták, hogy az iskola szaktanárainak jelenléte a lelkészek gazdasági jellegű propagandamunkáját is megkönnyítené.⁵⁶ Az iskola tanárait azonban más intézmények (EGE, székelykeresztúri tanítóképző) által szervezett tanfolyamok esetében is igénybe vették.⁵⁷

A gazdasági szakismeretek másik hatékony közvetítő csatornáját az adományokkal évente bővülő iskolai szakkönyvtár képezte, amelyet nemcsak a diákok, hanem a vidék gazdái is igénybe vettek.⁵⁸

Az egyházi közintézmények, középületek a népnevelés közegeiként is szolgáltak. Brassóban, Homoródszentpálon, Vargyason a helyi lelkészek (Kovács Lajos, Ürmösi József, Dobai István), Alsórákoson pedig a helyi ifjúsági egylet meghívására diplomásokban tartott előadást a szövetkezeti mozgalomról az ÁGISZ-t⁵⁹ szervező Kacsó Sándor.⁶⁰ A kultúrotthonok, egyházközségi, lelkészi (pl. Balázs, Dobai) könyvtárak, gyülekezeti termek, iskolák a népnevelés további fórumait képezték.

⁵⁶ Uo. Gi. E. 9/643/1933 (Ad 643/1933)

⁵⁷ Uo. Gi. L. 9/ad 206/1937.; Uo. Gi. L. (Gazdasági iskolai ügyek. Gazdák, lelkészek stb. részére tanfolyamok, előadások, végzett növendékekkel érintkezés fenntartása stb.) 10/450/1937.

⁵⁸ Uo. Gi. D. 76/1753/1936.

⁵⁹ ÁGISZ (Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet): Kacsó Sándor nevéhez fűződő szövetkezeti mozgalom Brassóban és környékén (1933–1940). Elősegítette a falvak áru-termelésének, többek közt a székely népművészetnek és háziiparnak a megszervezését és értékesítését. Közművelődési szakosztálya országos könyvkiadó vállalkozást szervezett, *Anyanyelvünk* című kiadványának, valamint a *Hasznos Könyvtár* című olcsó könyvsorozatnak a terjesztése is szövetkezeti módszerekkel történt.

⁶⁰ Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, 1984, Kriterion Könyvkiadó, 440–441.; Kévekötés 1936. június. 3–6.

Kiváló népművelési lehetőséget biztosítottak az időszakosan és alkalmilag megjelentetett egyházi kiadványok. A harmincas évektől kezdve a központ által kiadott *Keresztény Magvető* külön mellékletet (*Népnevelés*) jelentetett meg hívei számára a gazdasági, történelmi, irodalmi, néprajzi és közegészségügyi ismeretek tolmácsolására. Az ugyanezt az olvasóközönséget megcélzó, 1928-ban elinduló *Erdélyi Magyar Unitárius Naptár* (1937-től *Unitárius Naptár*), hasonló tartalommal, kizárólag népnevelői céllal jelent meg a DFE sajtóorgánumaként. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk az 1930–1936 közt megjelenő, elsősorban vita-funkciót betöltő, *Kévekötés* ifjúsági lapot, továbbá a regionális szórású, Fikker János (később Abrudbányai) szerkesztette *Kövendi Életet* (1933–1938) is.

A gazdasági, népjóléti jellegű népnevelés tárgyában született néhány önálló munkát két kategóriába csoportosíthatjuk: a témához közvetten kapcsolódó elméleti, programadó szándékkal született írások, valamint a direkt pedagógiai célt szolgáló kiadványok. Előbbi kategóriába tartoznak Ürmösi József munkái, aki két terjedelmesebb műben összegezte a feladatokat és cselekvési technikákat.

Már a világháború előtt konkrét falufejlesztő nézetekkel rendelkező Ürmösi 1922-ben állt elő először módszertani technikákat is tartalmazó átfogó falufejlesztési programmal. A teológiai hallgatók előtt ismertetett, majd *A népnevelés* cím alatt kiadott írásából hiányoztak az elméleti eszme-futtatások, és lényegében *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés* művének falumunkáról kifejtett elméleti irányelveit vázolta átlátható gyakorlati szempontok szerint.

Fogalomtisztázó bevezetőjében rámutatott, hogy a vallásos népnevelésnek nemcsak lelki, hanem „anyagi vetülete” is van, azaz a fogalom értelmezésében nemcsak valláserkölcsi, hanem gazdasági nevelést is takart.⁶¹ Tapasztalati ismereteiből kiindulva három fontos elvi szempontra figyelmeztetett: a népnevelést a gazdasági ismeretekre is szükséges kiterjeszteni, a teológiára csak gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező tanárokat szabad kinevezni, a lelkészeknek sokkal hangsúlyosabb befogadó készséget, érdeklődést kell tanúsítaniuk az ügy iránt.

Ürmösi a népnevelés központjának falun a templomot tekintette, eszköznek pedig a prédikációt, amely a dogmatikus, időszerűtlen frázisok helyett a kor igényeihez igazított problémákat, gazdasági-népjóléti kérdéseket kell tartalmazzon, tárgyaljon.⁶² Az eszményi lelkészi szolgálat, meghatározása szerint az, amelynek munkaterülete a templomon kívül a falu társadalmi, gazdasági életére is kiterjed,

⁶¹ Ürmösi József: *A népnevelés*. Odorheiu-Székelyudvarhely, é. n., Könyvnyomda Rt., 3–4.

⁶² Uo. 5.

az eszményi lelkész pedig, aki a falu gazdasági, társadalmi felemelésén munkálkodik, aki fogékonyságot és felelősséget érez ezekben a kérdésekben is.⁶³

Módszertanilag a népnevelés legfontosabb elemének a párbeszédet tartotta. A gazdasági jellegű beszélgetés és tanácsadás ugyanis lehetőséget teremt az intézményes szintű népnevelést jelentő Gazdakör létrehozására, amely nemcsak a lelkész és hívek közti érintkezés, ügyintézés, hanem a szerteágazóbb kulturális tevékenységek fóruma is lehet.⁶⁴ A falufejlesztés legfontosabb intézményének a „krisztusi elven” (kölcsonös segítségnyújtás) működő szövetkezeteket tartotta. A gazdaköröket és szövetkezeteket nemcsak gazdasági, de egyházi, vallási szempontból is hasznosnak találta.⁶⁵

A célcsoportok közül az ifjúság nevelését tekintette elsőrendűnek. Az ebben a korosztályban jelentkező eredménytelenséget egyrészt a szülők „nevelői fogytékosságában”, másrészt a hiányos oktatásrendszerben kereste, minek következményeként a falvakon élő ifjúság az elemi iskola elvégzése után felügyelet, irányítás nélkül marad. Utóbbi esetben a szász minta (Bruderschaft, Schwesterschaft) követését javasolta, amely szervezeti formában folyamatos ellenőrzés alatt tartja és képzésben részesíti tagjait.⁶⁶ Két lehetőséget is vázolt a szervezettebb struktúrákban történő ifjúsági nevelésre: a keblitanács bevonásával működtetett vasárnapi iskola, valamint a heti egy-két alkalommal tartott továbbképző tanfolyamok.⁶⁷

Ürmösi átfogó falufejlesztő alkatára mutat, hogy külön kitért a nők képzésének fontosságára is. Legalkalmasabb intézményes szerkezetnek a lelkészfeleségek, tanítónők, értelmiségi nők vezette társadalmi, művelődési, vallásos tevékenységet folytató nőegyleteket jelölte meg.⁶⁸

Egyházközségi szinten központi szerepet a DFE-nek szánt, amely ernyőszervezetként szerteágazó tevékenységével minden korosztályt integrálni képes a népnevelő munkába.⁶⁹ Külön népnek írt egyházi lap beindítását és népies jellegű egyházi iratok terjesztést javasolta.⁷⁰

1929-ben elképzeléseit, tapasztalatait könyv formájában is szintetizálta. Ebben az elméleti megalapozású feladatköröket és célt körülíró koncepciója így

⁶³ Uo. 6.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 7.

⁶⁶ Uo. 8–9.

⁶⁷ Uo. 10–11.

⁶⁸ Uo. 12–13.

⁶⁹ Uo. 14.

⁷⁰ Uo. 15.

összegezhető: meg kell oldani a szociális problémákat, nevelés által garantálni kell a falu erkölcsi, anyagi felemelkedését, és létre kell hozni egy szövetkezeti struktúrában, körkörösön felépített öntudatos, keresztény értékrendet képviselő egyénekből álló autonóm közösséget.⁷¹

A pedagógiai tárgyú könyvkiadványok ügyében az első lépésre 1938-ban került sor. Ekkor az EKT egy háromkötetes sorozat megjelentetéséről határozott. A terv szerint minden kötet egyetlen központi témakört járt volna körül, a kijelölt címek pedig (*A család könyve*, *A gyermeknevelés könyve*, *A népnevelés könyve*) szervesen felépített népnevelő nézetről tanúskodnak, mely társadalomszervező, építő jövőképet az öntudatra nevelt egyénre alapozta.

A sorozatból azonban mindössze az első került kiadásra 1939-ben. A család kérdéskörét különböző nézőpontok (művészet, közegészségügy, vallás, Biblia, költészet, jog, szórakozás, misszió) és viszonyrendszer (egyház, társadalom) alapján tárgyaló kötet nem mellőzte a gazdasági kérdéseket sem. Utóbbi témában született munkák mindegyike tanácsadói szándékkal íródott, és összességében a falu gazdasági problémáinak integrális átfogását kísérelték meg. Ennek megfelelően Gyarmathy Piroska a házvezetés, házberendezés, ruházkodás, egészséges és gazdaságos ételmezés, valamint közegészségügy terén igyekezett hasznos információkkal és tanácsokkal ellátni olvasóit.⁷² Boros György, a gazdasági iskola igazgatója, a modern állattenyésztési és gazdálkodási technikák, módszerek bemutatása mellett, az ésszerű munkaszervezés és jövedelmezőbb termelési ágak, kultúrnövények kérdésében is igyekezett tájékoztatást nyújtani.⁷³ Benedek Gábor pedig a család szemszögéből világított rá a tervgazdálkodás, költségvetéstervezés, pénzügyvitel gyakorlati hasznára és fontosságára.⁷⁴

Összegzés

1920 előtt a gazdasági, szociális kérdés inkább opcionális szinten és kevesebb súllyal volt jelen az egyház életében. Trianon után ez a szemlélet lényegesen módosult. Mivel az impériumváltás után néhány év leforgása alatt elveszítette anyagi erőforrásainak jelentős hányadát, az egyház kénytelen volt fokozottabban híveire támaszkodni. A román kormány diszkriminatív intézkedései azonban je-

⁷¹ Uő: *A gyakorlati teológia főbb irányelvei*. Odorheiu-Székelyudvarhely, 1929, Globus Könyvnyomda, 5–6., 126–134.

⁷² Gyarmathy Piroska: *A család és a háztartás*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 23–37.

⁷³ Boros György: *A család és a gazdaság*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 38–48.

⁷⁴ Benedek Gábor: *A család és az anyagi javak*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 64–75.

lentősen meggyengítették a magyar kisebbségi közösségek gazdasági potenciálját. Az elszegényedés, gazdasági gyarapodás és pozíció-megőrzés tehát arra kényszerítette az egzisztenciális problémákkal küszködő egyházat, hogy cselekvően kapcsolódjon be a gazdaságszervező tevékenységbe. Természetesen az egyházi érdekek mellett ugyanilyen fontossággal bírt a nemzeti identitás megőrzésének szándéka is.

Az egyház gazdaságszervező tevékenységében két korszak különíthető el. Az első periódus 1920-tól az évtized végéig tartott. Ez az időszak az állam diszkriminatív intézkedéseinek első hullámát foglalta magában, és az egyház, valamint a kisebbségi magyar közösségek gazdasági térvesztését, anyagi erőforrásainak kisajátítását eredményezte. Ezek a folyamatok az egyház, lelkes szerepének újszerű átértékeléséhez, valamint a nevelésügy kényszerű átszervezéséhez vezettek.

Az első évtizedet az útkeresés jellemezte: az új irányvonalak, megoldási módszerek, lehetőségek elméleti tisztázása. A második korszak, mely a gazdasági világválsággal indult, a kikristályosodó elképzelések gyakorlatba ültetésének, a sikeres intézményépítésnek időszaka, melyhez a kényszerítő tényezőt a román kormányok magyarságpolitikájának intézkedései szolgálták.

Az egyház gazdaságszervező tevékenységét, miként arra dolgozatunkban igyekeztünk rámutatni, nemzeti, szociális, egyházi, erkölcszociológiai, ideológiai tényezők motiválták. A meglévő hagyományok mellett pedig fontos szerepet játszottak az egyéni szerepvállalások, a külföldi tanulmányutak tapasztalatszerző lehetősége, a magyar társadalom anyagiakban is megmutatkozó szolidaritása, rokonszenve (gazdasági iskola esetében), nem utolsósorban pedig a magyar állam támogatáspolitikája.⁷⁵

⁷⁵ A határon túli magyar közösségek támogatási politikájáról lásd bővebben Bárdi Nándor: *Keleti Akció*. Régió 1995/3. 89–134.; 1995/4. 3–28.